

Kansanuskon päivät teemalla Masks & Metamorphosis

Jani Mastola
Helsingin yliopisto

Pohjoisen Etnografian Seura järjesti 3.–4. lokakuuta 2014 kansanuskon päivät Teatterikoulun tiloissa teemalla *Masks & Metamorphosis*. Tapahtumaa isännöi Pohjoisen Etnografian Seuran varapuheenjohtaja Vesa Matteo Piludu, joka myös piti itse yhden esitelmän. Paikalla oli osanottajia monenkirjavista tieteellis-taiteellisista lähtökohdista, tutkijoista tanssijoihin, opiskelijoita, teatteriammattilaisia sekä taiteenkeräilijöitä. Kansallisuudet sen sijaan jaettiin Suomen ja Italian johdolla.

Ensimmäisenä esitelmöitsijänä toimi TEAKissa väitöskirjaansa valmisteleva näytelmänohjaaja Davide Giovanzana. Esitelmä koski teatteri *Metamorfoosin* näytelmää Kalevalan teemoista *Commedia dell'arten* keinoin. Rekvisiittana Giovanzanalla oli mukana muutamia pohjoisitalialaisia näytelmänaamioita. Hän oli erityisen innostunut aitoeurooppalaisten nahkanaamioiden valmistustekniikasta. Perehtyessään *Commedia dell'arten* hän oli päätenyt johtopäätökseen, että hahmot naamioissa edustavat persoonatonta ja epädynaamista ”paholaista”, kun taas naamiottomat hahmot ihmisyyttä. Näytelmän lopuksi kasvolliset hahmot aina voittavat, ja tämän Giovanzana näki elämänvoimien – nuoruuden, hedelmällisyyden ja kevään – voittona kylmyyden ja pimeyden voimista. Näytelmä on siis uusintamisrituaali. Giovanzana mainitsi, että *Commedia dell'arte* on alkujaan ollut paavienkin vainoama uskonnollinen kultti, mutta sen aktuaalisia kulttimuotoja ei ole säilynyt. Lopuksi hän kertoi Kalevalan sovellustyöstään ja siihen liittämistään universaaleista yhteyksistä.

Seuraavana luennoi antropologi Caterina Agus Torinon yliopistosta. Agus on tutkinut alppikyllien kansanjuhlia. Hän esitteli Lajetto-juhlien karhurituaalia ja kiinnitti huomiota naamioiden tuomaan ”aitoon transformaatioon”. Esimerkiksi susirituaaleissa susiksi pukeutuneet voivat olla todella villejä ja väkivaltaisia, eikä suojakoodeja tunneta. Sudet hyökkäilevät ihmisten päälle, jolloin mukana on aidon vaaran elementti. Karhurituaaleihin liittyen Agus korosti, ilmeisen seksuaalisuuden lisäksi, niiden samanlaisuutta Siperian vastaavien rituaalien kanssa. Tässä vaiheessa konferenssin punainen lanka alkoi hahmottua yleisölle.

Kolmantena lavalle astui Helsingin yliopiston tutkija Marianna Keisalo, joka on tehnyt tutkimusta Yhdysvaltain lounaiseen kulttuurialueeseen kuuluvien yaqui-intiaanien parissa. Heillä on tapana tulla pitkienkin matkojen päästä perinteisille asuinalueilleen juhlimaan vuoden suurinta juhlaa, pääsiäistä. Keisalon esitelmässä paino oli kahtaalla, toisaalta chapayeka-naamioi-

den voimakkaassa pyhydessä ja toisaalla chapayeka-rituaalien yleisöä huvittavassa synkretismissä. Jeesuksen ja Marian lisäksi niissä esiintyvät hirviarmeija, vampyyri, naapuriheimon apasseja, sirkuspelle ja kannibaaleja, elokuvan murhaajanukke ja Homer Simpson.

Keisalo totesi rituaalin todentavan heimon identiteetin uskonnollisesti. Chapayekat ovat vihollisia ja tuhoutuvat kun Jeesus uudelleensyntyy. Naamiot tuhotaan rituaalin päätyttyä. Niillä uskotaan olevan itsenäisiä voimia ja niitä pelätään. Heimon vanhemmat miehet säätelevät niiden valintaa ja käyttöä mutta vain osittain, sillä perinne on elävä ja sille annetaan itseisarvoa. Naamioiden tuhoaminen sai Keisalon tarkastelemaan niiden valmistusta ja valmistusmetodeja rituaalia edeltävänä prosessina.

Tästä jatkoi Torinon yliopisto professori Enrico Comba, jonka tutkimuskohteena on ollut Yhdysvaltain luoteisrannikon intiaanien maailmankuva. Comba korosti näiden kansojen suhdetta eläimiin ja rituaalisiin transformaatioihin lajien välillä. Kwakwaka'wakw- eli kwakiutl-intiaanien mukaan heimo eli ihmisuus syntyi, kun esi-isät riisuivat alkuperäiset naamionsa, joissa he vielä olivat villieläimiä. Heillä onkin valtavasti avautuvia eläinnaamioita, joista kurkistaa muotoutuva alkuihminen. Vastaavasti eläimet käyttäytyvät yhteisöissään kuin ihmiset, kylineen ja johtajineen. Essentia on sama, muotoa vaihdetaan rituaalisin järjestelyin.

Comba nimesi tämän perspektivismiksi. Naamio on laatikko ja identiteetti, sielu vaihtaa paikkaa, asuu naamiossa. Myös eläimet ja henget näkevät itsensä subjekteina, koska niissä asuu inhimillinen sielu. Comba kertoi, kuinka talven sydämessä heimo kutsuu sisätiloissa kaikkein vahvimmat henget luokseen ja linkitti aiheensa näin tapaamisen yleisempään pohjoisen teemaan.

Tämän jälkeen esiintyi dosentti Mark Shackleton, joka on tutkinut intiaanien trickster-hahmoa ja sen käyttöä modernissa kirjallisuudessa. Trickster, joka lännessä ymmärretään keppostelijana, on intiaaneille sen lisäksi jumaluus, tulentuoja ja muutoinkin sankaruuden arkkityyppi. Se edustaa anomaliaa, pakenee määrittelyä, pettää ja pelastaa. Shackleton näytti kuvamateriaalia ja esitteli lukuisia nykykirjailijoita, joiden tuotannossa trickster esiintyy. Lopuksi pohdittiin hahmon mahdollisuuksia ja merkitystä nykyajalle.

Päivän lopuksi näyttämötaiteen ammattilaiset Tanja Eloranta ja Max Bremer esittelivät naamioiden nykyaikaista käytäntöönpanoa esittävässä taiteessa.

Toisena päivänä näyttämön valloitti itse isäntä Vesa Matteo Piludu, monialainen luennoitsija ja väitöskirjantekijä Helsingin yliopistosta. Hän esitteli ensin tutkielmaansa suomalaisista karhurituaaleista ja siirtyi lopuksi kuvaamaan hantien tiettyä vuotuista karhurituaalia. Muinaisella karhulla oli myös inhimillisiä piirteitä, kuten oma linna. Karhu oli itsessään hyvä mutta riehuessaan noiduttu. Karhun noitumiseen onkin säilynyt monenlaisia loitsuja. Karhujähti oli voimakkaan rituaalinen: jokainen askel kuvattiin, vastavoimia peloteltiin, metsässä tultiin supermiehiksi ja superkoiriksi. Rajatila kylän ja metsän välillä oli kauhujen laakso. Kaadettu karhu

alistettiin seksuaalisesti ja naitettiin. Lopulta kallo eli sielu palautettiin korkeampaan kosmiseen järjestykseen.

Piludu näytti pätkän Lennart Meren elokuvasta, jossa kuvattiin viikon kestävä hantien kyläjuhlaa. Silmiinpistävää oli karhuhahmon identtisyys italialaisen vastaavan kanssa, erityisesti seksuaalisuudeltaan. Tässä vaiheessa keskustelimme laajemmista yhtymäkohdista. Vahva kytkös suuren maantieteellisen etäisyyden yli stimuloi mielenkiintoisiin tulkintoihin.

Ugrilaisen teeman jatkeena vastavalmistunut Konsta Kaikkonen esitteli uskontotieteen pro gradu -työtään, jossa hän on tutkinut saamelaisten luontokäsitystä. Hän esitteli tutkimuksensa teoreettisen kehyksen ja huomautti, että saamelaisten maailmankuvan muutos on ollut huomattavan hidas, yli tuhat vuotta kristinuskon vaikutuksen alaisena. Myös saamelaisten suhde eläimiin on ollut dynaamisen kynnyksetön. Eläimiksi on voitu halutessa tai kirottaessa muuttua. Samaanin vapaa sielu on toinen yhteinen käsite Pohjois-Amerikan intiaanien kanssa.

Tämän jälkeen tilan otti haltuunsa seururan puheenjohtaja ja Helsingin sekä Lapin yliopiston uskontotieteen dosentti Risto Pulkkinen. Hän piti esitelmän muodonmuutoksista pohjoismaalaisissa ihmissusimyhteissä. Ihmissusi on tunnettu kautta Euroopan aina varhaisantiikista lähtien. Ruotsissa siinä on alueellinen hajonta: pohjoisessa muututtiin itse, lännessä samaani kiroten muunsi ja etelässä se oli rangaistus raskausrikoksesta. Paluu suden muodosta vaati aina rituaaliobjektin – kuten ihmisvyön – kuilun ylittämisen.

Suomi on ihmissusimyytien periferia. Meiltä löytyy vain kaksi varoittavaa tarinaa, häävieraiden ja varkaan muunnokset. Susi liittyy siis järjestäytyneeseen yhteiskuntaan ja kulttuuriin, ja myyteissämme muunto on rangaistus kestitysrikoksesta, sutena karkoitetaan yhteisöstä. Saamelaisilla metamorfoosi sen sijaan on yleisempää ja vakavampaa. Samaani toimii niin, mutta myös muille löytyy keinoja muuntumiseen. Muuttumisrituaaliin liittyen Pulkkinen korosti pohjoisen käsitettä, johon liittyi ”korkeampi maagisuus”, ja esimerkiksi karhuksi muuttuminen vaati pohjoisen elementin.

Lopuksi kävimme läpi kaksi aitoa ihmissusiin liittyvää massahysteriaa omasta pohjolastamme viime vuosisadan puolelta. Molemmat tapaukset olivat eriskummallisia. Varsinkin Korte-Heikan taru synnytti aidon pelon ja ihmetyksen tunteen tuolloin jo hartaasti kuuntelevassa kuulijoiden joukossa. Aikalaiskuvauksissa päästiin hyvin syvälle uskonnollisen muinaisperinteen maailmaan. Tästä Pulkkinen jatkoi esittelemällä oman uunituoreen kirjansa *Suomalainen kansanusko. Samaaneista saunatonttuihin* (Gaudeamus 2014). Teoksen ansiona on sen systemaattisuus suomalaisen kansanperinteen kuvaajana.

Tämän jälkeen sukelsimme aivan toisenlaisiin lähestymistapoihin. Näyttämölle astui etnisen taiteen keräilijä Andrey Tischenko, jolla on Helsingin keskustassa omaa nimeään kantava taidegalleria. Hän piti esitelmän nepalilaisista rituaalinaamioista. Hänelläkin oli mukanaan rekvi-

siittana naamioita sekä lisäksi suuri kuvakokoelma. Kävi ilmi, että Nepalissa on edelleen voimissaan yhtäjaksoinen samanismin perinne, ja Tischenkolla oli valtavasti tietoa ja tarinoita matkoiltaan. Tilaisuuden jatkot järjestettiin Tischenkon galleriassa, missä saimme kuulla lisää tarinoita matkoilta Nepaliin.

Jatkotilaisuudessa oli runsaat tarjoilut ja ihailtavan suuri osallistujamäärä. Tischenkolla oli käynnissä näyttely Papua-Uuden-Guinean alkuperäiskansojen taiteesta. Teemat olivat hyvin liikeisiä aiempien kulttuurien kanssa, pitäen sisällään initiaatiot, esi-isien henget sekä fallossymbolit. Poikkeuksellista oli saman perinteen jatkuminen ja ”eläminen” aina nykyaikaan saakka, kuten vaikkapa Mustanaamio-kilvessä tai Aku Ankka –kalliomaalauksessa. Tämä palautti mieleemme chapayeka-rituaalien synkretismin. Päähuomio pysyi kuitenkin itse galleristin elävissä ja kirjavissa tarinoissa. Myös teatterimuseossa oli järjestetty näyttelykiertokierros kansanuskon päivien osanottajille.

Kokonaisuudessaan tapahtuma avasi katseemme pyhien naamioiden kautta tapahtuvaan uskonnolliseen metamorfoosiin. Ymmärsimme, ettei rituaaleja ja uskoa transformaatioon voi hahmottaa ilman yhteisön maailmankuvan kokonaisvaltaista käsittämistä. Rituaalit ovat suoraa jatkoa kansojen ja heimojen kosmologioille, eivätkä ne toimi ilman luonnollistettua yhteyttä samaan luomisvoimaan, mistä heimot kokevat syntyneensä. Esimerkiksi karhuksi muuttuminen voi tapahtua vain tuntemalla karhun ja heimon yhteisen alkuperän. Tämä auttaa meitä ymmärtämään myös nyky maailman ongelmia ja piirteitä paremmin. Konferenssin onnistumisesta kiitokset seuralle ja isännälle. Ensi vuoden kansanuskon päiviä odotellessa!